

Lauseen aspektin ilmaiseminen suomen kielessä

Tutkimus *olla-*, *tehdä-* ja *tulla-*verbillisistä
tekstilauseista käyttökonteksteissaan

SALLA NURMINEN

Väitöksenalkajaisitelmä Turun yliopistossa 19. syyskuuta 2015

Tutkin väitöskirjassani aspektiksi nimitettyä kielen ilmiötä. Tutkimukseni on kieliopin, tarkemmin sanoen syntaksin ja semantiikan, tutkimusta, mutta mukana on myös annos pragmatiikkaa, sillä tarkastelun kohteena olevien kielellisten ilmausten käyttökontekstin huomioon ottaminen on olennainen osa työtäni. Kieliopin tutkimus on pohjimmiltaan moniulotteisten ja mutkikkaiden asioiden selvittämistä, järjestämistä ja systemaattista kuvaamista. Tällaisen työn tuloksena on syntynyt tämä opinnäyte, jossa selvitän, miten lauseen aspektia ilmaistaan suomen kielessä ja miten tekstikonteksti vaikuttaa yksittäisen lauseen aspektitulkintaan.

Tutkimuksessani määrittelen suomen kielen aspektin merkityskategoriaksi, joka osoittaa kuvatun asiointilan ajallisen keston. Asiointilan ajallinen kesto voidaan esittää joko jatkuvana tai päättyvänä, ja tätä merkityseroa kuvaan työssäni oppositioparilla rajaamaton ja rajattu aspekti. Esimerkiksi lauseet *Olen lomalla*, *Teemme projektille vielä yhtä rahoitushakemusta* ja *Vettä tuli kaatamalla* ovat aspektiltaan rajaamattomia, koska ne kuvaavat ajassa jatkuvaksi käsitettyä asiointilaa. Sen sijaan lauseet *Olen lomalla ensi viikkoon asti*, *Teemme projektille vielä yhden rahoitushakemuksen* ja *Vettä tuli kolme viikkoa putkeen* ovat aspektiltaan rajattuja, koska ne kuvaavat asiointilan, jonka ajallinen kesto käsitetään päättyneeksi tai päättyväksi. Rajaamattomuuden ja rajattuuden oppositiopari on tätä nykyä vakiintunut kuvaamaan suomen kielen perustavanlaatuisinta aspektieroa eli juuri jatkuvuuden ja päättyvyyden välistä erontekoa, ja siksi se on käytössä tässä tutkimuksessa. Samaan tapaan abstraktin yläkäsitteen omaisesti on käytetty myös oppositioparia imperfektiivinen ja perfektiivinen aspekti, mutta

suomenkielisessä tutkimustekstissä rajaamattomuuden ja rajattuuden käsitteiden käyttöä puoltaa niiden läpinäkyvyys ja se, että ne eroavat selvästi aikamuotojen nimityksistä imperfekti ja perfekti.

Kuvaan aspektiksi nimittämäni merkityskategorian kognitiivisen kieliopin mukaisesti skeemana, joka on abstrakti yleistys kuvattavan kategorian jäsenten yhteisistä ominaisuuksista (esim. Langacker 2008: 17, 26). Skeeman hahmottelussa haastavinta on tiivistää kategorian jäsenten yhteiset ominaisuudet tarpeeksi yksityiskohtaisesti mutta myös yleisluontoisesti. Liian yksityiskohtainen skeema nimittäin sulkee osan kategorian jäsenistä ulkopuolelleen, kun taas liian yleisluontoinen skeema ei enää oikeastaan ole kuvaus nimenomaan siitä kategoriasta, jota sen on tarkoitus kuvata. Skeema voi yhdistää kategorian jäsenet merkityksen, muodon tai niiden molempien kannalta, ja skeemat voivat myös muodostaa keskenään yleisen tason yläskeemojen ja niitä yksityiskohtaisempien alaskeemojen sarjoja (ks. Onikki-Rantajääskö 2001; Päiviö 2007). Koska käsittelen aspektia merkityskategoriana, muodostamani skeema kuvaa aspektia ilmaisevien kielellisten ilmausten yhteiset ominaisuudet nimenomaan merkityksen kannalta. Tutkimustani varten olenkin hahmotellut ASPEKTI-skeeman, jossa yhdistyvät aspektia ilmaisevien kielellisten ilmausten yhteiset semanttiset ominaisuudet eli KESTO ja MUUTOS tai MUUTTUMATTOMUUS (kuvio 1).

$$[\text{ASPEKTI}] = [\text{KESTO}] + [\text{MUUTOS/MUUTTUMATTOMUUS}]$$

Kuvio 1.

ASPEKTI-skeema.

ASPEKTI-skeeman prototyyppisiä toteutumia eli aspektiksi nimittämäni merkityskategorian tyypillisimpiä tai selväpiirteisimpiä jäseniä ovat finiittimuotoiset verbit ja niiden ympärille muodostuvat lauseet, sillä näiden ilmausten semanttisessa rakenteessa sekä KESTO että MUUTOS tai MUUTTUMATTOMUUS ovat korostaisia. Tämä näkemys perustuu kognitiivisen kieliopin ajatukseen siitä, että finiittiverbit ja lauseet ilmaisevat prosessuaalisia relaatioita, joita tarkastellaan vaihe vaiheelta ajassa etenevinä (esim. Langacker 2008: 109–112, 124). Täten niillä on aina oma ajallinen kesto. Ajallinen eteneminen voi olla luonteeltaan joko statiivista eli jatkuvasti samanlaisena etenevää tai dynaamista eli jonkinlaisen muutoksen sisältävää, ja siksi aspektimerkitys muodostuu kahdesta semanttisesta piirteestä: KESTOSTA ja MUUTOKSESTA tai MUUTTUMATTOMUUDESTA. Vaikka tarkastelen työssäni ASPEKTI-skeeman prototyyppisiksi toteutumiksi hahmotettavia ilmauksia eli finiittiverbillisiä lauseita, pohdin lyhyesti myös muunlaisten ilmausten ja rakenteiden suhdetta aspektin ilmaisemiseen. Aspektin kannalta kiinnostavia ovat nimittäin myös kompleksisia atemporaalisia relaatioita kuvaavat ilmaukset, erityisesti infiniittiset verbilausekkeet ja sellaiset kokonaan verbittömät rakenteet, joissa sijapääte osoittaa kahden entiteetin muuttumatonta tai muutoksellista suhdetta. Esimerkkinä tästä voi antaa vaikkapa ilmaukset *kissa matolla* ja *jalat veteen*. Näkemykseni on, että tällaisia ilmauksia on mahdollista pitää ASPEKTI-skeeman epäprototyyppisinä eli epätyypillisinä toteutumina, koska niiden semanttisessa

rakenteessa MUUTOS tai MUUTTUMATTOMUUS ovat korosteisia mutta KESTO jää taka-alaiseksi. Näiden seikkojen todentaminen ja analysoiminen tutkimusaineiston pohjalta jäävät kuitenkin tulevien tutkimusten haasteeksi.

Tutkimuksessani tarkastelun kohteena ovat lauseet, joiden pääverbinä on *olla*, *tehdä* tai *tulla*. Kyseisiä verbejä yhdistää se, että ne ovat käytössä yleisiä ja merkitykseltään skemaattisia, ja lisäksi ne ilmaisevat kaikkia keskeisiä asiointityyppejä: tilaa, tekoa, liikettä ja muutosta (ks. Saukkonen, Haipus, Niemikorpi & Sulkala 1979; Pajunen 2001). Tutkimusaineistoni lauseet on koottu sanomalehtiteksteistä, ja myös lauseiden esiintymiskontekstit eli kokonaiset tekstit on koottu omaksi tekstiaineistokseen. Väitöstutkimustani voikin pitää aineistopohjaisena analyysina suomen kielen aspektista, mikä tarkoittaa ensinnäkin sitä, että tutkimus perustuu todellisesta kielenkäytöstä peräisin olevaan, laajaan ja systemaattisesti koottuun aineistoon. Toiseksi aineistopohjaisuus tarkoittaa tutkimuksessani sitä, että aiemmissa tutkimuksissa esitetyt havainnot kuvattavasta kielen ilmiöstä ovat olennaisesti vaikuttaneet tutkimuskysymysten muodostamiseen, tutkimuskohteen valintaan sekä aineiston käsittelyyn ja koodaamiseen tietokannassa. (Ks. Tognini-Bonelli 2001; Jantunen 2009.) Todellisesta kielenkäytöstä peräisin olevan aineiston käyttäminen on huomionarvoista siksi, että suomen kielen aspektia on yleensä tutkittu itse kehitysten tai satunnaisesti eri lähteistä poimittujen esimerkkien pohjalta. Aiemmat tutkimukset ovatkin melko perusteellisesti selvittäneet sitä, mikä kielessä on mahdollista, kun taas itse olen tutkimusaineistoni pohjalta selvittänyt, millaisia aspektin ilmaisemisen keinoja systemaattisesti kootussa aineistossa todella käytetään. Todellisesta kielenkäytöstä peräisin olevan aineiston tarkastelu siis mahdollistaa aiemmissa tutkimuksissa esitettyjen havaintojen uudelleen arvioimisen nimenomaan kielen käytön näkökulmasta.

Kielen käytön näkökulmasta erityisesti erilaisten kestoa ja toistuvuutta ilmaisevien adverbialien, siis sellaisten ilmausten kuin esimerkiksi *tunnin*, *kaksi viikkoa*, *kerran viikossa* ja *joka päivä*, relevanssi aspektin ilmaisemisen kannalta hahmottuu aivan toisin kuin aiemmissa, itse kehitysihin esimerkkeihin perustuvissa tutkimuksissa. Keston ja toistuvuuden adverbialien aspektin ilmaisemiseen liittyviä tehtäviä on nimittäin tutkittu melko perusteellisesti, ja niitä on käsitelty keskeisinä asiointilan ajallisen keston päättymistä tai jatkumista osoittavina kielellisinä ilmauksina (ks. esim. Heinämäki 1984, 1994; Leino 1991). Tutkimusaineistossani *tunnin*-tyyppiset keston adverbialit ovat kuitenkin harvinaisia; aspektin rajattuus perustuu siis vain harvoin tällaisen ilmauksen esiintymiseen lauseessa. Myös asiointilan toistuvuutta ilmaisevia adverbialeja on aineistossani vähän, ja niitä käytetään paitsi rajaamattomuuden myös rajattuuden osoittamiseen, kuten esimerkiksi lauseessa *Suomeen palkinto on tullut seitsemän kertaa* (HS 1.3.2008). Voikin sanoa, että tutkimusaineistossani keston ja toistuvuuden adverbialit hahmottuvat huomattavasti marginaalisemmaksi aspektin ilmaisemisen keinoksi kuin aiemman tutkimuskirjallisuuden pohjalta oli odotuksenmukaista.

Tutkimuksessani kielen käytön näkökulma on keskeinen myös siksi, että yhtenä tavoitteenani oli selvittää, miten tekstikonteksti vaikuttaa lauseen aspektitulkintaan. Aiemmissa tutkimuksissa aspektia on nimittäin käsitelty verbin ominaisuutena tai lausetason ilmiönä, mutta lausetta laajempaa kielenkäyttökontekstia ei ole juurikaan

huomioitu. Työni tavoitteiden kannalta oli siis olennaista ottaa tarkastelun kohteeksi sellainen aineisto, jossa kaikilla yksittäisillä lauseilla on oma kielellinen kontekstinsa. Tutkijan itse kehittelemiä esimerkkejä ei tietenkään tarvitse pitää täysin kontekstittomina, vaan niillä voi ajatella olevan lukuisia potentiaalisia tai mahdollisia konteksteja, vaikka mikään niistä ei varsinaisesti toteudu kielen käytössä. Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena olevat lauseet on kuitenkin jo alun perin tuotettu osaksi koherenttia tekstikokonaisuutta, ja siten niillä on konkreettinen, kielellinen esiintymisympäristö.

Lauseen aspektin ja tekstikontekstin välisen yhteyden tarkastelu osoitti, että aspektiltaan moniselitteisten lauseiden tekstikonteksti voi toimia tulkintaa selventävänä tekijänä. Joissakin tapauksissa konteksti saattoi kuitenkin myös mahdollistaa samanaikaisesti vaihtoehtoiset tulkinnat. Moniselitteisyydellä tarkoitan sitä, ettei lauseen itsensä perusteella ole täysin selvää, viittaako lause ajassa jatkuvaan vai päättyvään asiointilaan. Tutkimusaineistossani monitulkittaisiksi hahmottuivat muun muassa sellaiset *tulla*-verbilliset lauseet, joiden voidaan kontekstistaan irrotettuina käsittää kuvaavan joko entiteetin alkuperää tai liikettä. Näitä lauseita havainnollistaa esimerkki 1, jossa Helsingistä tuleminen on mahdollista ymmärtää joko ominaisuudeksi eli jostakin peräisin olemiseksi tai konkreettiseksi liikkeeksi. Myös *tehdä*-verbilliset lauseet, jotka ovat objektittomia tai saavat pronominiobjektin *mitä*, ovat aspektiltaan moniselitteisiä. Niitä havainnollistavat esimerkit 2 ja 3. Tällaisten lauseiden merkityksen tulkinta on vahvasti sidoksissa tekstikontekstiin, koska ilman kontekstin tukea ei voi mitenkään päätellä, millaista tekemistä *tehdä*-verbi näissä tapauksissa oikeastaan ilmaisee ja millaiseksi kuvatun asiointilan kesto tulisi käsittää.

- (1) Hiljaisuuden suurkuluttajat tulevat Helsingistä. (HS 4.5.2008)
- (2) Mutta näinhän säveltäjäkin teki johtamissaan konserteissa. (HS 1.3.2008)
- (3) Ihmisoikeusjärjestöt kysyisivät, mitä kansainvälinen yhteisö aikoo tehdä Mugaben hallituksen järjestelmällisten ihmisoikeusrikkomusten suhteen. (HS 1.4.2008)

Lauseen aspektin ja tekstikontekstin välisen yhteyden tarkastelu osoitti myös, että asiointilan ajallisen keston rajattuutta osoittavia kielellisiä elementtejä esiintyy paitsi yksittäisten lauseiden sisällä myös niiden ulkopuolella eli tekstissä. Tällaiset lauseenulkoiset rajan ilmaukset voivat osoittaa joko asiointilan alkamista tai sen päättymistä. Tekstitasolla alkurajan ilmauksina toimii muun muassa osa aineistoni *kun*-sivulauseista, koska niiden ilmaisemien asiointilojen toteutuminen esitetään *olla*-, *tehdä*- tai *tulla*-verbillisen lauseen kuvaaman asiointilan toteutumisen ehtona. Tätä havainnollistaa esimerkki 4, jossa *kun*-lauseen kuvaama asiointila eli kirjan julkaiseminen hahmottuu ikään kuin sysäykseksi *tulla*-verbillisen lauseen kuvaamalle muutokselle.

- (4) Hyväksi kääntäjäksi tiedetystä Villasta tuli jonkinlainen julkkis, kun hän noin 80-vuotiaana julkaisi *Vanhan rouvan lokikirjansa*. (HS 2.10.2008)

Lauseenulkoisiksi loppurajan ilmauksiksi puolestaan hahmottuvat aineistossani muun muassa *kunnes*-sivulauseet sekä sellaiset itsenäiset lauseet, jotka ennakoivat

olla-, *tehdä-* tai *tulla-*verbillisen lauseen päättymistä. Esimerkissä 5 *kunnes*-sivulause ilmaisee asiintilan, jonka tapahtuminen katkaisee *olla*-verbillisen päälauseen kuvaaman olotilan ajallisen keston, ja siksi se hahmottuu lauseenulkoiseksi rajan ilmaukseksi. Esimerkissä 6 puolestaan *olla*-verbillinen lause kuvaa ajassa jatkuvan olotilan, jonka päättymistä kuitenkin ennakoitiin tekstissä itsenäisen lauseen *Se valmistunee ensi viikolla*.

- (5) Armfelt oli Ruotsin ehkä toiseksi vaikutusvaltaisimman miehen heti kuningas Kustaa III:n jälkeen kunnes tämä murhattiin 1792. (HS 3.2.2008)
- (6) Suomenlinna II:n toinen matkustamo on remontissa. Se valmistunee ensi viikolla. Sen jälkeen toisenkin matkustamon lattia uusitaan. (HS 3.2.2008)

Huomionarvoista on, että tutkimusaineistoni teksteissä ei esiinny lainkaan lauseenulkoisia jatkuvuuden ilmauksia, vaan yksittäin tarkasteltuina rajatuiksi hahmottuvat lauseet käsitetään rajatuiksi myös tekstikontekstiensa yhteydessä. Tässä mielessä rajattuus hahmottuu aineistossani lopullisemmaksi kuin rajaamattomuus.

Tutkimusaineistoni on mahdollistanut uuden näkökulman lauseen aspektin tutkimukseen fennistiikassa: aiemmin ei lauseen aspektia ole juurikaan tarkasteltu todellisen kielenkäytön pohjalta. Lisäksi pidän tutkimukseni vahvuutena sen laajaa teoreettista ja metodologista kehystä, jonka muodostavat eräiden kognitiivisen kielitieteen suuntausten kuvauskäsitteet ja -menetelmät sekä fennistinen aspektin kuvaamisen perinne. Väitöstutkimuksen tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa. Siksi en ole katsonut mielekkääksi luoda laajaa katsausta aspektitutkimuksen heterogeeniseen tutkimusalueeseen. Sen sijaan olen keskittynyt luomaan valitsemastani teoreettisesta ja metodologisesta kehiksestä yhtenäisen välineistön, jolla lauseen aspektia olisi parhaiten mahdollista kuvata. Koska tutkimuksessani todellisesta kielenkäytöstä peräisin oleva aineisto yhdistyy laajaan teoreettiseen pohjaan, pidän tutkimustani samanaikaisesti sekä käytännönläheisenä että teoreettisena. Siinä esittämäni huomiot tekstikontekstin vaikutuksesta lauseen aspektitulkintaan ovat omalta osaltaan vienneet aspektitutkimusta uuteen suuntaan, mutta aspektitutkimuksen alaa olisi edelleen mahdollista laajentaa ottamalla tarkastelun kohteeksi puhekielinen aineisto, sillä suomen kielen aspektia on aiemmin tarkasteltu kirjoitetun kielen kannalta.

Lähteet

Aineistolähteet

HS = *Helsingin Sanomat*. Ulkomaat-, Kaupunki- ja Kulttuuri-osiot 3.2.2008, 1.3.2008, 1.4.2008, 4.5.2008 ja 2.10.2008. Kustantaja Sanoma Media Finland Oy.

Kirjallisuuslähteet

- HEINÄMÄKI, ORVOKKI 1984: Aspect in Finnish. – Casper de Groot & Hannu Tommola (toim.), *Aspect bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology* s. 153–177. Dordrecht: Foris Publications.
- 1994: Aspect as boundedness in Finnish. – Carl Bache, Hans Basbøll & Carl-Eric Lindberg (toim.), *Tense, aspect and action. Empirical and theoretical contributions to language typology* s. 207–233. Empirical Approaches to Language Typology 12. Berlin: Mouton de Gruyter.
- JANTUNEN, JARMO HARRI 2009: Ei pelkästään mielikuvituksen puutteen vuoksi. Kieliaineistojen systemaattinen käyttö kielen tutkimuksessa. – *Virittäjä* 113 s. 101–113.
- LANGACKER, RONALD W. 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. New York: Oxford University Press.
- LEINO, PENTTI 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomi 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 817. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PÄIVIÖ, PIA 2007: *Suomen kielen asti ja saakka. Terminatiivisten partikkelien synonymia, merkitys, käyttö ja kehitys sekä asema kieliopissa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 75. Turku: Turun yliopisto.
- SAUKKONEN, PAULI – HAIPUS, MARJATTA – NIEMIKORPI, ANTERO – SULKALA, HELENA 1979: *Suomen kielen taajuussanasto*. Porvoo: WSOY.
- TOGNINI-BONELLI, ELENA 2001: *Corpus linguistics at work*. Studies in Corpus Linguistics 6. Amsterdam: John Benjamins.

Salla Nurminen: *Lauseen aspektin ilmaiseminen suomen kielessä. Tutkimus olla-, tehdä- ja tulla-verbillisistä tekstilauseista käyttökonteksteissaan*. Annales Universitatis Turkuensis C 410. Turku: Turun yliopisto 2015. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa <https://www.doria.fi/handle/10024/113679>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@utu.fi